

DOSSIER

FIGUERES DINS LA HISTÒRIA DE CATALUNYA

Figueres, un node en diverses xarxes de ciutats

Per Margarita Castañer i Vivas^(*)

Resum

En l'article es reflexiona sobre la posició de Figueres en un conjunt de xarxes de ciutats. Un conjunt de xarxes que, totes i cadascuna d'elles, ens expliquen part de la realitat de Figueres i que, la confluència de totes, ens permet tenir una aproximació al passat, al present i als possibles eixos de futur de la ciutat.

En concret, s'analitza la posició de Figueres en la xarxa de ciutats catalanes i, més concretament en el marc de les ciutats gironines, també s'estudia el paper de Figueres en l'espai català transfronterer i per últim es fa incidència en la dimensió de l'àrea funcional de la ciutat.

Abstract

The article reflects on the position of Figueres in a series of city networks. Within this series, each and every single one can explain part of Figueres' reality and which, as a whole, allows an approximation to the city's past, present and possible future trajectories.

In particular, we analyse the position of Figueres within the city network of Catalonia and more specifically within the context of the province of Girona cities. We also study the role of Figueres in the Catalan border space and, finally, we also comment on the extent of the city's functional area.

Paraules clau

Figueres, xarxa de ciutats, àrea funcional de Figueres

Keywords

Figueres, city networks, functional area of Figueres

Recepció: 15/05/2013 • Acceptació: 26/06/2013.

* Doctora en Geografia, professora de la Universitat de Girona.

DOI: 10.2436/20.8010.01.128

Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos, volum 44 (2013)
Margarita Castañer i Vivas

INTRODUCCIÓ

En el marc del cicle de conferències «Figueres dins la història de Catalunya», se'm va demanar que fes una xerrada sobre "Figueres en la jerarquia de ciutats catalanes". Tanmateix, mentre preparava la conferència, vaig tenir clara la importància de reflexionar sobre la posició de Figueres en un conjunt de xarxes de ciutats. Un conjunt de xarxes que, totes i cadascuna d'elles, ens expliquen part de la realitat de Figueres i que, la confluència de totes, ens permet tenir una aproximació al passat, al present i als possibles eixos de futur de la ciutat.

En definitiva, la reflexió sobre la posició de Figueres en les xarxes ens ajudarà a entendre una mica més la realitat polièdrica d'aquest territori que, de manera semblant a la majoria, no podem entendre només des d'una perspectiva.

MARC DE REFERÈNCIA

Abans d'entrar en l'anàlisi concreta de la ciutat de Figueres, és important tenir present tres idees o marcs de referència que són l'armadura del que explicaré tot seguit.

La capacitat de desenvolupar-se d'un territori està en funció del coneixement de les seves potencialitats i debilitats; de la disponibilitat de saber actuar a partir d'aquestes tot generant sinergies; de l'habilitat de relacionar-se entre tots els agents del territori i de la capacitat de relacionar-se amb la resta de xarxes del territori —d'escalas i dimensions diverses— per tal de generar competències i complementaritats.⁽¹⁾

Actualment l'espai urbà no coincideix ni amb el terme municipal, ni amb la ciutat densa, ni tampoc amb les aglomeracions metropolitanes típiques del model de producció fordista. Així, els processos de dispersió urbana s'estenen cada cop més pel territori i s'encavalquen amb les dinàmiques pròpies d'altres àmbits, com ara els creixements endògens dels espais rurals o dels espais tradicionalment turístics. D'aquesta manera, es produeix un augment de la complexitat del territori, amb la constitució de situacions diverses segons la conjunció d'aquest seguit de processos (Cuadrado, 2006).

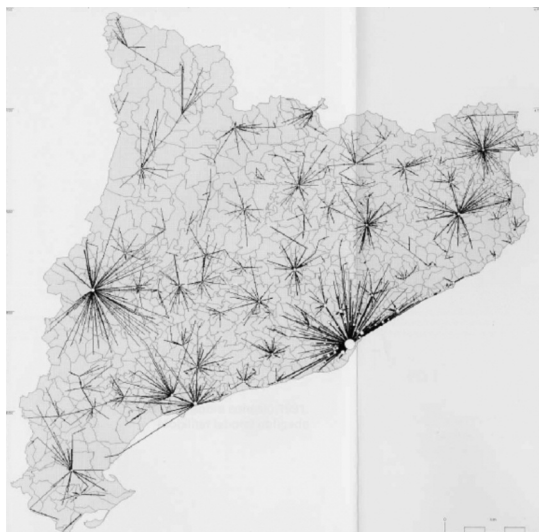
1. La base teòrica es fonamenta amb els Sistemes Territorials Locals (SLoT) definits pel geògraf i professor Giuseppe Dematteis i altres membres del Dipartimento Interateneo Territoriale de la Universitat i el Politécnico de Torí.

Amb la progressiva dispersió del fet urbà, determinades activitats, determinats objectes i estils de vida s'estenen per la totalitat del territori fins arribar a llocs que tradicionalment havien estat al marge de les dinàmiques metropolitanes, de manera que configuren un nou espai urbà descentralitzat, discontinu, estès al llarg de les vies de comunicació, i organitzat en xarxes de centres i sistemes urbans amb dimensions variables segons la funció o el temps. En conseqüència, ara el territori s'organitza des de la complexitat, per sistemes de ciutats que competeixen i es complementen. Sistemes que, tot i que continuen mantenint estructures fortament jeràrquiques en el seu interior, creen xarxes de fluxos econòmics, de persones i d'idees.

FIGUERES EN LA XARXA DE CIUTATS CATALANES

Un dels trets fonamentals de Catalunya és la seva estructuració territorial a partir d'una xarxa de ciutats mitjanes. Aquesta estructura, d'arrels històriques, és la que ens permet explicar bona part de les dinàmiques demogràfiques, socials, econòmiques i també culturals del país.

El sistema territorial de Catalunya es fonamenta en l'àrea metropolitana de Barcelona i en una xarxa de ciutats intermèdies. El paper de cada ciutat és el resultat de la seva història i de la capacitat de posicionar-se davant les oportunitats que se'ls presenta en cada moment.

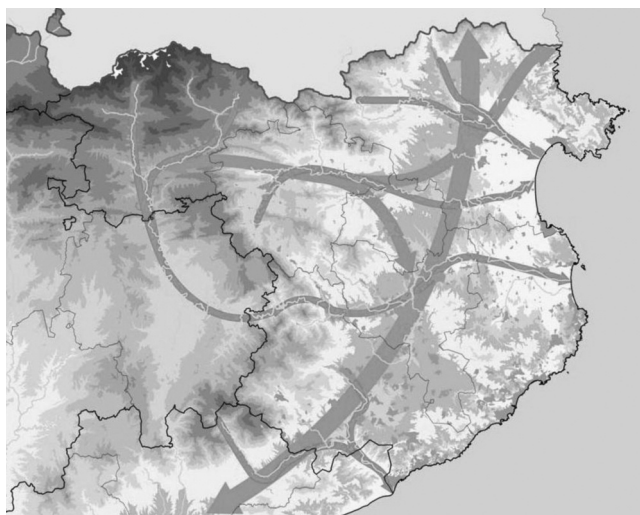


Mapa 1. Mobilitat laboral obligada a Catalunya. Pla Territorial General de Catalunya, (1995).

Figueres és considerada com una de les 32 ciutats catalanes que formen una àrea funcional al seu voltant i que, en conseqüència, organitzen i dinamitzen el territori català.⁽²⁾ La importància d'aquestes ciutats ve determinada per la quantitat de serveis que s'hi concentren, aquest fet ha ocasionat que hagin assumit un paper històric, administratiu, industrial i comercial que les fa estructuradores i difusores del territori.

El planejament territorial de Catalunya (des del Pla Territorial General de principis dels anys 90, fins al Programa de Planejament Territorial dels darrers deu anys) ha tingut en compte el valor d'aquesta xarxa i s'ha plantejat com objectiu avançar cap a una estructura nodal del territori, en el sentit que la vertebració recaigui fonamentalment en les ciutats d'una certa importància i així evitar, en cap cas, la desarticulació territorial.

Tanmateix, hem de tenir present que en aquesta xarxa un node –una ciutat– hi té tres posicions possibles: ser un punt de recepció i emissió de fluxos; estar damunt dels fluxos sense potencial suficient per intervenir-hi o estar al marge de la xarxa.



Mapa 2. El medi físic i els eixos estructuradors del territori. Pla Territorial Parcial. Comarques gironines, (2010) p. 61.

2. Diversos han estat els estudis que des de diferents disciplines han analitzat les principals ciutats estructuradores del territori català tal com s'assenyala en l'article M. CASTANER, "Una nova dimensió de la xarxa de ciutats a Catalunya. Les àrees de cohesió", *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 25 (1994), p 63-77.

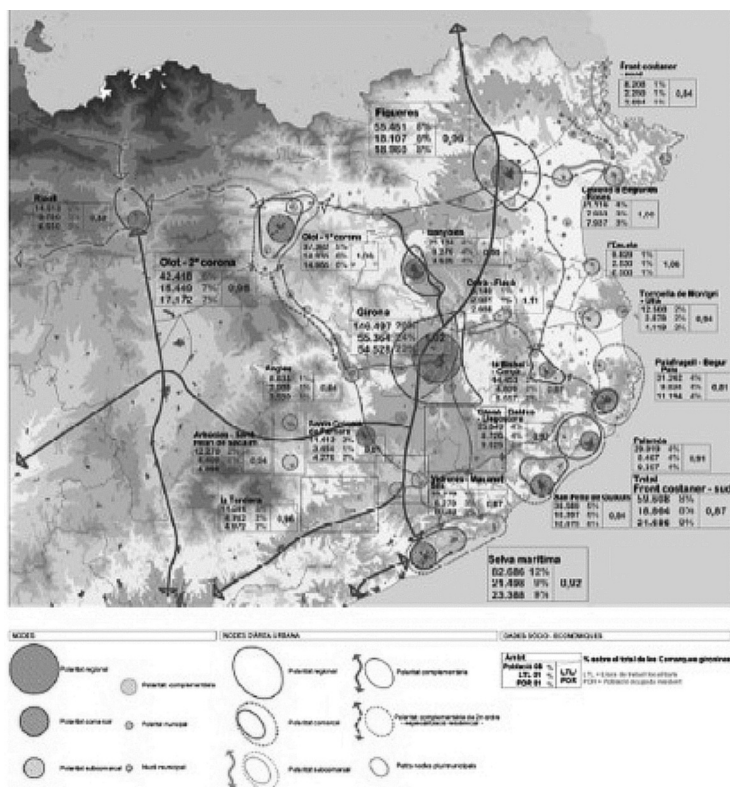
Figueres està damunt d'un flux sud-nord potent i amb perspectives d'incrementar-se. És possible que, en algunes èpoques, la intensitat i la naturalesa dels fluxos hagi estat excessiva per la capacitat de la ciutat de generar i rebre impulsos; això ha provocat, en algun moment, l'eclipsament de Figueres que ha esdevingut una ciutat excessivament de pas, un teló de fons de l'autopista (Castañer i Vicente 1995). Davant aquesta renda de localització hi ha diverses oportunitats que requereixen una reflexió i un posicionament previ de la ciutat:

- Figueres ha de sospesar la seva massa econòmica i poblacional en relació amb la intensitat i la complexitat dels fluxos que la travessen. Voler estar ben posicionada per a la captació de tots els fluxos i estar sola, només comptant amb les seves pròpies forces, la pot ofegar. Per aquest motiu, ha de tenir present que les àrees urbanes de Girona i Barcelona li fan competència i que ha de saber-hi trobar complicitats i complementaritats.
- Figueres ha de saber destriar alguns dels fluxos (corredor de mercaderies, connexió amb Europa, corredor turístic...) i apostar-hi fort, amb la finalitat de diversificar i generar un projecte de ciutat que abasti l'àrea urbana...
- Figueres ha de buscar un projecte que no només tingui present el flux nord-sud, sinó que interactui i activi amb el flux costa-interior (àrees d'Olot i de Vic).

FIGUERES EN LA XARXA DE CIUTATS GIRONINES

Si canviem d'escala i ens centrem en l'espai de les comarques gironines, observem que el territori s'està estructurant a partir d'un mapa policèntric de ciutats que tendeix cap a un altre model d'àrees urbanes amb una àrea metropolitana central que genera relacions jeràrquiques. Un sistema amb moltes ciutats petites i mitjanes que presenta un nombre important de centres ben distribuïts, cadascun d'ells amb una àrea funcional d'influència.

Girona i la seva àrea urbana, des de fa unes dècades, han assumit el paper de capital administrava, econòmica, social i cultural. Ha començat a aprofitar la seva renda de localització com a node en un eix de comunicacions molt important, com organitzadora de bona part de l'espai gironí i com a centre ben relacionat amb Barcelona i la seva àrea metropolitana.



Mapa 3. Anàlisi de l'estructura dels assentaments urbans. Xarxa de ciutats. Pla Territorial parcial. Comarques gironines, (2010) p. 162.

Per la seva banda, les àrees urbanes d'Olot, Figueres, la Costa Brava Central i la Selva marítima han esdevingut realitats supramunicipals ben consolidades i dinàmiques, si bé totes elles han reforçat les relacions de tota mena amb l'àrea central. Com a situacions singulars, les àrees del Ripollès, la Cerdanya i la Selva marítima han reforçat també les seves relacions amb Barcelona amb unes condicions ben diferents.

En aquest marc no tot el territori ha tingut ni té el mateix dinamisme; en aquest sentit és oportú recordar la rivalitat entre Girona i Figueres. Des de 1833, quan es va decidir que la capital provincial fos Girona i no Figueres, les dues ciutats passen a tenir un paper ben diferent "Amb aquesta dualitat, Girona hauria de ser la seu administrativa, religiosa i militar, la ciutat emmurallada no només per la seva materialitat arquitectònica sinó també social, de petits comerciants i tràmits no sempre agradables. Per contrast, Figueres era una ciutat oberta, en la qual la menor presència institucional

donava una major rellevància als ciutadans i a les idees, al comerç com a font de riquesa i a la situació fronterera que era vista més com possibilitat d'intercanvi que no com a límit o separació.

(...) A partir dels anys 80 canvia aquesta relació i es comença a desequilibrar a favor de Girona. Els canvis en la ciutat de Girona eclipsen l'oferta territorial de Figueres; canvis en equipaments, comerç i màrqueting de la ciutat. Girona aprofita la seva capitalitat com argument per a l'obtenció d'infraestructures i equipaments. D'altra banda, també cal considerar que Girona té una localització territorial estratègica que fins i tot li permet vendre's com a ciutat de frontera. En definitiva Girona fa un gran pas endavant, crea un projecte de ciutat" (Castañer i Vicente, 1995, p. 17-18).

Figueres, per tant, conscient d'aquesta realitat, ha de saber redefinir el seu paper i consolidar la complementarietat amb Girona al mateix temps que ha de posar en valor el seu entorn més immediat: l'Empordà. En aquest entorn ens hem de fixar en la presència d'àrees que estan emergint com la de Castelló d'Empúries-Roses. Les dinàmiques econòmiques, demogràfiques i territorials constaten que s'està estructurant una nova àrea urbana, o millor dit un sistema urbà, amb unes característiques pròpies constituït per l'àrea urbana de Figueres en procés d'articulació amb la de Castelló d'Empúries i Roses. La força que pot tenir aquest sistema en el conjunt de les comarques gironines i a Catalunya obliga a la definició d'un projecte comú.

FIGUERES EN LA XARXA DE CIUTATS DE L'ESPAI TRANSFRONTERER

Amb la desaparició de les fronteres estatals es dilueixen els fluxos comercials que s'havien anat creant i consolidant entre Figueres i Perpinyà. En aquest nou context, Figueres apareix com a ròtula entre dos sistemes territorials diferents per l'ordre i la jerarquia de les seves ciutats i per les dinàmiques urbanes de concentració i desconcentració de població. Ròtula en un espai català transfronterer amb vocació de ser un Eurodistricte (ens territorial jurídicament reconegut en un marc europeu) format pels territoris de les comarques gironines i pel Departament francès dels Pirineus Orientals. En la intenció de consolidar l'Eurodistricte s'hi treballa des de l'any 2007; de tota manera, encara ara pateix una manca d'entitat, a causa de la falta d'un lideratge fort.

Com a unitat estructural en el territori de l'Eurodistricte, es pot distingir un espai litoral dinàmic, delimitat pels tres principals pols urbans que són

Perpinyà, Figueres i Girona, i una zona considerada més “deprimida”, menys poblada i situada en la part més muntanyosa del territori transfronterer. La franja litoral concentra la majoria de les àrees urbanes de més de 10.000 habitants.

L'estructura urbana, tanmateix, es troba molt més diversificada en el costat sud, cosa que no succeeix en la part francesa on l'aglomeració de Perpinyà és l'únic centre de referència en el departament. En la part sud, la disposició urbana és policèntrica, tal com hem vist i analitzat

Aquesta diferència entre el nord i el sud de l'Eurodistricte no és anecdòtica, sinó fonamental per comprendre el funcionament de cada vessant de la Catalunya transfronterera, de les estratègies de desenvolupament i de les tendències observades a un costat i altre de la frontera.

La part sud de l'espai transfronterer es troba ben interconnectada, amb carreteres secundàries est-oest i corredors d'escala supraregional que enllacen les principals ciutats amb Barcelona, el principal centre

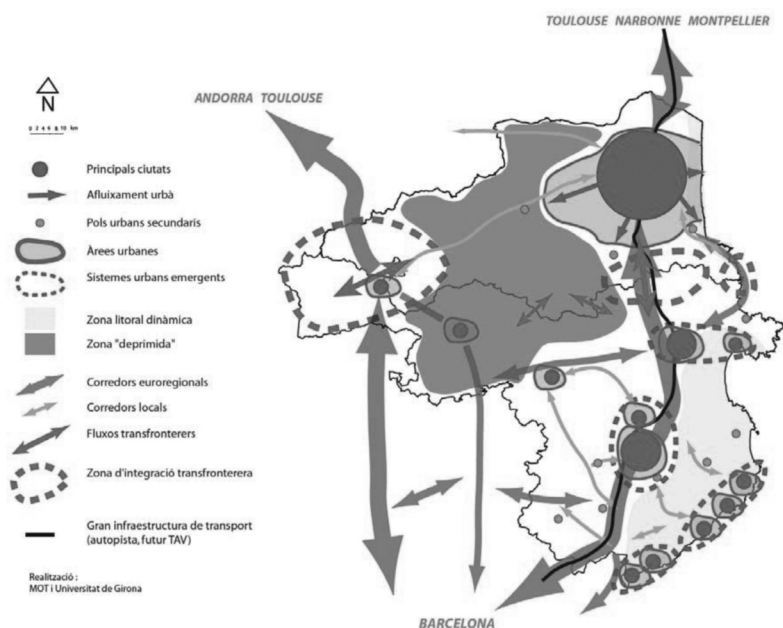


Figura 1. Esquema del funcionament territorial de l'Espai Català Transfronterer. Llibre Blanc de l'eurodistricte 2008, p. 22.

socioeconòmic de la regió. Al contrari, al costat nord, encara que Perpinyà i la part oriental del departament que cau en la seva òrbita estiguin ben connectats amb l'eix Barcelona-Girona-Montpeller (traçat del futur TAV), tota la part interior es troba paradoxalment més propera a l'eix Tolosa- Barcelona que a la capital del departament (per la manca d'eixos est-oest).

Les zones transfrontereres més integrades dins de tot l'espai de l'Eurodistricte són, bàsicament, la Cerdanya, el pas del Pertús i l'accidentat litoral. Aquestes zones són les que mantenen els fluxos transfronterers de proximitat més importants, ja sigui per raons professionals, de compres, lleure, etc. Al contrari, la zona més "deprimida" és la menys integrada dins l'àmbit transfronterer, a causa sobretot de la dificultat d'accés per carretera i per la presència d'un relleu que constitueix un obstacle natural per a les comunicacions entre ambdós costats de la frontera (Castañer, Feliu, Gutiérrez, 2011, p. 284-286).

En el si de l'àrea de l'Eurodistricte i per necessitats quotidianes, Puigcerdà està prenent la iniciativa en la part occidental (realitzant molts projectes comuns amb els territoris més propers i amb relacions de proximitat) però sense ànims de liderar tot el projecte. Les relacions a la banda Oriental queden diluïdes entre Figueres i Girona sense un lideratge clar.

En definitiva, ens trobem amb una àrea emergent, amb moltes potencialitats i amb molts projectes i iniciatives dispersos sense relacions entre actors i sense un projecte comú tot i que s'està perfilant. Conseqüentment Figueres en podria esdevenir el motor i el líder.

EL NODE FIGUERES: MÚLTIPLES ÀREES URBANES

Figueres, com totes les ciutats mitjanes catalanes, consolida al seu voltant una àrea urbana. Una àrea que cal considerar-la com un tot, com una unitat funcional i estructural, i per això podem parlar d'una nova dimensió de ciutat que va més enllà dels límits administratius.

Hi ha moltes maneres de definir els límits d'aquesta àrea urbana, a partir de la morfologia urbana i també a partir de la variable de la mobilitat obligada (moviment pendular diari del lloc de residència al lloc de treball o estudi). Un estudi aprofundit de la mobilitat obligada conclou l'existència de tres corones funcionals amb una mobilitat obligada creixent.

- Una àrea d'influència màxima, o pròpiament àrea funcional, amb una centralitat que té un abast comarcal.

- Una àrea urbana extensa amb una mobilitat intensa que aplega uns 35 municipis. Un territori força més complex; un territori amb diversitat d'oportunitats i funcions territorials i amb grans dosis de complementarietat. Es tracta d'una àrea amb una gran potencialitat, a priori, tant per la seva localització com per les seves característiques internes; una àrea que té relació amb altres polaritats, amb altres àrees urbanes més petites entre les quals destaca la de Castelló d'Empúries-Roses.
- Una àrea urbana intensa (en quantitat i qualitat), que aplega 16 municipis, amb un major nivell de dependència i on es donen alguns creixements urbans en continu amb la ciutat de Figueres. Es podria dir que els municipis d'aquesta àrea formen un sistema urbà gairebé autosuficient dins el qual es produeixen uns moviments intermunicipals molt importants. Aquesta àrea urbana consolidada es correspon amb l'àrea del Pla Director Urbanístic: Figueres, el Far d'Empordà, Avinyonet de Puigventós, Borrassà, Cabanes, Llers, Navata, Ordís, Peralada, Pont de Molins, Roses, Santa Llogaia d'Àlguema, Vilabertran, Vilafant, Vilamallà, Vilanant i Vila-sacra.

En resum, Figueres és el centre d'un sistema urbà complex, articulat en dos eixos territorials –un sobre el trajecte est-oest (Roses-Olot-Vic) i un altre eix nord-sud i tres corones al voltant de la ciutat (Pié, Vilanova, 2003).

UNA REALITAT MULTIESCALAR I DE CONFLUÈNCIA DE XARXES

Només en aquest context multiescalar i de confluència de xarxes podem pensar el present i el futur de la ciutat o, millor dit, de l'àrea urbana. En la base dels seus projectes s'ha de tenir present:

- La realitat polièdrica d'una ciutat en la qual conflueixen multiplicitat de xarxes.
- Que cal ésser un node i que no es pot esdevenir un lloc de pas on corrin una multiplicitat de fluxos de forta intensitat. Figueres ha de saber sospesar la seva massa econòmica i social i relacionar-la amb la intensitat dels fluxos per saber fins a quin punt en pot ser receptor i difusor.
- Que s'ha de saber equilibrar la competència i la complementarietat amb Barcelona i Girona.
- Que cal analitzar i tenir present fins a quin punt calen relacions de competència o complementarietat amb la resta de ciutats de Catalunya i molt especialment de les comarques gironines.

- El paper de dinamització que li dóna el fet de ser ròtula entre els dos sistemes urbans en l'espai català transfronterer (Eurodistricte Català Transfronterer).
- Que el futur de la ciutat de Figueres s'ha de dissenyar en el context de l'àrea urbana de triple intensitat i en el si del sistema urbà Figueres-Roses.
- Que Figueres és el centre d'un sistema urbà complex, articulat en dos eixos territorials –un sobre el trajecte est-oest (Roses-Olot-Vic) i un altre eix industrial nord sud i tres corones al voltants de la ciutat.

BIBLIOGRAFIA

- CASTAÑER, Mita, "Una nova dimensió de la xarxa de ciutats a Catalunya. Les àrees de cohesió", *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 25, (1994), p. 63-77.
- CASTAÑER, Mita; VICENTE, Joan, "Figueres una àrea urbana en cerca de funció". A: FONT, Antoni; CALVET, Lluís; ROCA, Estanislau (eds), *Infraestructures del transport i forma urbana. Exploracions projectuals per a l'ordenació urbana de Figueres*. Barcelona, UPC, 1995.
- CASTAÑER, Mita; FELIU, Jaume; GUTIÉRREZ, Obdulio, "Llibre Blanc de l'Eurodistricte Català Transfronterer: creació de projecte i reestructuració territorial", *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 57/2, (2011), p. 281-292.
- CUADRADO, Sergi, "Les transformacions recents dels assentaments a la plana de l'Alt Empordà. Un exemple de noves dinàmiques d'urbanització a Catalunya", *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 48, (2006), p. 83-104.
- DEMATTEIS, Guiseppe, "Possibilità e limiti dello sviluppo locale", *Svilupo Locale*, 1, (1994), p. 10-30.
- DEMATTEIS, Guiseppe, *Progetto implicito. Il contributo della geografia umana alle scienze del territorio*, Mila, Franco Angeli, 1995.
- GENERALITAT DE CATALUNYA, Pla Territorial General de Catalunya, Barcelona, Departament de Política Territorial i Obres Públiques de la Generalitat de Catalunya, 1995.
- GENERALITAT DE CATALUNYA, Pla Territorial Parcial. Comarques Gironines, Barcelona, Departament de Política Territorial i Obres Públiques de la Generalitat de Catalunya, 2010.
- MOT (MISSION OPÉRATIONNELLE TRANSFRONTIÈRE) I UdG (UNIVERSITAT DE GIRONA), *Livre Blanc de l'Eurodistrict, pour un avenir transfrontalier/Llibre Blanc de l'Eurodistricte, per a un futur transfronterer*, París, Generalitat de Catalunya i Consell General Pyrénées Orientales, 2008.
- PIE, Ricard; VILANOVA, Josep M., *Figueres segle XXI. Estratègia urbana i territorial. Document de síntesi i conclusions*, Figueres, Ajuntament de Figueres, 2003.